

2015'E BİR KALA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

(TURKEY-ARMENIA RELATIONS ON THE EVE OF 2015)

Doç. Dr. Yelda DEMİRAG
Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Öz: *Bu çalışmada Ermeni tehcirinin 100. yılı yaklaşırken Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Türkiye'nin konuya ilişkin yapmakta olduğu hazırlıklar anlatılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde iki ülke arasında "futbol diplomasisi" ile başlayan yakınlaşma, bu yakınlaşmanın altında yatan nedenler, 2009'da yoğunlaşan ilişkiler ve protokollerin imzalanması süreci ve bu sürecin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine etkisi incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin 2015 yılı için ne tür hazırlıklar içinde olduğu, bunların yeterli olup olmadığı sorgulanacak, son bölümde de Ermenistan'la ilişkileri geliştirme çabası içerisinde olan Türkiye'nin bu süreçte yapmış olduğu hatalar üzerinde durularak Azeri faktörünü göz ardı etmiş bir Ermeni açılımının şansının ne olabileceği tartışılacaktır. Sonuç olarak, Güney Kafkasya'da bulunan tüm devletlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunmak hem Türkiye hem de bölge istikrarı için arzu edilen durum olmakla beraber, bu konuda her şeyi Türkiye'den beklememek gerektiği, bu konuda Ermenistan'ın bağımsızlıktan itibaren Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı sürdürdüğü uzlaşmaz tutumda ciddi değişikliklere gitmesi gerektiği belirtilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Türkiye, 2015, Azerbaycan.*

Abstract: *In this study, the Turkish-Armenian relations and Turkey's preparations for the eve of 100th anniversary of relocation of will be addressed. In the first section of the study, the rapprochement period beginning with "football diplomacy" between the two countries, the underlying reasons for this period, the intensified relations in 2009, the signing process of the protocols and the effect of this process on Turkey-Azerbaijan relations will be examined. In the second section, it will be investigated how Turkey prepares for 2015 and whether these preparations are adequate or not. In the last section, the mistakes made by Turkey with the effort to improve relations with Armenia during this process will be touched upon and the possibility of success of an Armenian initiative which disregards the Azeri factor will be discussed. In conclusion, it will be stated*

that although it is desirable to have good relations with all the countries in Southern Caucasia both for Turkey and in terms of the stability in the region, but that this is not only Turkey's responsibility and that Armenia should make drastic changes in its irreconcilable attitude that it maintains since its independence towards Azerbaijan and Turkey.

Keywords: *Armenia, Turkey, 2015, Azerbaijan*

Ermenistan açılımı

Şubat 2008'de yapılan başkanlık seçimlerinde Karabağ ekibinden olan Sarkisyan her ne kadar Koçaryan'ın desteğiyle iktidara gelmişse de önceki iktidarın politikalarını devam ettirmenin Ermenistan'ın içinde bulunduğu sorunları daha da derinleştireceğinin farkına varmıştır. Sarkisyan'ın önünde acil çözüm bekleyen ciddi ekonomik sorunlar, işsizlik, yolsuzluk ve bunlardan kaynaklanan özellikle genç nüfus göçü bulunmaktaydı. İçerideki ekonomik sorunların çözümünün büyük bölümü ise Ermenistan'ın dış siyasetiyle ilgiliydi. Bağımsızlıktan günümüze kadar Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı uzlaşmaz bir tutum izleyen Ermenistan, kendisini jeopolitik kuşatmaya mahkûm etmiş, izlemiş olduğu bu siyasetin faturasını da yine kendisi ödemiştir. Bir yandan Rusya'ya bağımlı hale gelmiş, diğer yandan da bölgedeki tüm projelerden dışlanmıştır.

Sarkisyan'ın Türkiye üzerinden Batı'ya açılma projesinin gerisinde ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar kadar belirleyici olan diğer önemli etkenler de 8 Ağustos 2008'de meydana gelen Rus-Gürcü savaşı ve Ankara-Moskova yakınlaşmasıdır. Rus-Gürcü savaşının Kafkasya'daki dengeleri alt üst etmesi ve Erivan'ın siyasi ve ekonomik açıdan köşeye sıkışması önemli olmuştur.

Erivan'ın uzlaşma aramasının birinci nedeni Türkiye ile Azerbaycan'ın ablukasının da etkisiyle yoksulluk çemberini kıramamasıdır. Ülkelerin "Gayri Safi Yurtiçi Hasıla" (GYİH) listesinde 6 bin 400 dolarlık gelire 123'üncü olan, yani Çad'la Moritanya arasında yer bulabilen Ermenistan¹, 1991 yılındaki bağımsızlıktan bu yana Moskova'nın desteğiyle soluk alabilmiş, ancak karşılığında ekonomisinin kontrolünü de tamamen Rusya'ya teslim etmiştir. Ermenistan, Rus-Gürcü savaşıyla öngörmediği sorunlarla karşılaşmıştır. Denize çıkışı bulunmayan, İran'la kısa bir sınır paylaşan, Türk ve Azeri sınırları kapalı olan Ermenistan savaş nedeniyle Gürcistan kapısını da büyük ölçüde kaybetmiştir. Erivan'ın Türkiye'ye karşı tutumunu değiştiren diğer bir neden, savaşın Moskova ile yakın ilişki içinde bulunan eski Sovyet cumhuriyetlerinde tedirginliğe yol açmasıdır. Rusya'nın ordusunu Güney Osetya'ya sokması, benzer bir durumun gelecekte kendi başlarına da gelebileceğini düşünen Ermenistan'ı ve diğer ülkeleri korkutmuştur. Bir diğer neden de Rus-Türk ilişkilerinde Ermenilerin öngöremediği bir değişim yaşanması olmuştur.

Erivan'ın Türkiye'ye karşı tutumunu değiştiren diğer bir neden, savaşın Moskova ile yakın ilişki içinde bulunan eski Sovyet cumhuriyetlerinde tedirginliğe yol açmasıdır. Rusya'nın ordusunu Güney Osetya'ya sokması, benzer bir durumun gelecekte kendi başlarına da gelebileceğini düşünen Ermenistan'ı ve diğer ülkeleri korkutmuştur.

1 Cenk Başlamış, "Ermenistan'ın Şifreleri", *Milliyet*, 6 Eylül 2009.

Yıllarca Moskova'ya güvenen, hatta Türk sınırını Rus askerlere emanet eden Ermenistan, Rusya'nın Türkiye ile ilişkilere öncelik vermesiyle iyice yalnızlaşmıştır. Böylece Ermenistan'ın önünde Türkiye üzerinden dış dünyaya açılma, ekonomisini geliştirme, Azerbaycan'la sorunlarını çözmeye ve Rusya'ya bağımlılığını azaltma seçeneği kalmıştır. Gerçi, Rusya'nın Kafkasya'da kalan tek askeri üssünün Ermenistan'da olması, Rusya'nın ekonomik olarak neredeyse Ermenistan'ın tüm altyapısına hakim olması ve bunun kısa vadede değişmeyeceği bir gerçektir.² Bu yakınlaşma çabasına karşılık Türkiye, tıpkı bağımsızlığın ilk yıllarında olduğu gibi iyi niyetle karşılık verilmiş, seçimleri kazanan Sarkisyan'a Türkiye'den en üst düzeyde kutlama mesajları gönderilerek, bölgede barış ve istikrarın sağlanacağı yeni bir döneme girileceğinin umut edildiği belirtilmiştir.³

2008 Temmuz'unda başlayan "futbol diplomasisi", Türk ve Ermeni diplomatlar tarafından 2008 yılı boyunca sürdürülen gizli diplomasinin açılımlarından biri olarak değerlendirilebilir.⁴ Ankara, Erivan'dan gelen bu davete diplomatik ilişkisi olmamasına rağmen icabet etmiştir. Türk basınında karşılıklı buzların eridiği ve psikolojik duvarların yıkıldığı yorumları yapılmış, tüm bu olumlu iklimin ardından da Türkiye'de bir grup aydın tarafından Ermenilerden "özür dileme" kampanyası başlatılmıştır.⁵ 2009 Nisan'ında yoğunlaşan ilişkiler, 23 Nisan gece yarısı İsviçre'nin arabuluculuğu ile imzalanan "yol haritası" ile bir plana oturtulmak istenmiştir. "Yol haritasının" acilen imzalanmasının ardında ertesi günün 24 Nisan olmasının önemli bir etken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁶ Nitekim Barack Obama'nın Nisan 2009'da Türkiye'ye gelerek TBMM'de yaptığı konuşma sırasında Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesi gerektiği ve sınır kapılarını Ermenistan'a açmasının gerekliliğini dile getirmesi tüm kamuoyu tarafından takip edilmiştir.⁷ ABD ve AB'nin baskılarıyla normalleştirilmeye ve yaklaştırılmaya çalışılan Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde uzaklaşma sürecini başlatarak, Azeri tarafının tepkilerine yol açmıştır. Türkiye bu açılımı, Ermenistan'la ilişkilerin düzeltilerek sınırların açılmasının yanı sıra başta Dağlık Karabağ sorununun çözümü olmak üzere sorunların üzerine gidilmesine destek olacak, böylece Kafkaslardaki düzen ve istikrarın yeniden tesisini sağlayacak bir gelişme olarak

2 Ermenistan ve Rusya, Gümrü kentinde bulunan üste Rus askeri varlığının süresini 2020'den 2044'e uzatan bir anlaşmaya vardılar. Anlaşma Rusya'nın Ermenistan'ın güvenliğini sağlamasını da öngörüyor. "Ruslar Ermenistan'a yerleşti". *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 2010.

3 "Sarkisyan'a Kutlama", *Milliyet*, 28 Nisan 2008.

4 Şenol Kantarcı, Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Önce "Peynir Diplomasisi" sonra "Futbol Diplomasisi", <http://www.turksam.org/tr/a1446.html>

5 "Aydınlardan Kampanya: Ermenilerden Özür Diliyorum", *Radikal*, 4 Aralık 2008.

6 Ferai Tınç, "Yol Haritası Günün Kurtardı Ama", *Hürriyet*, 24 Nisan 2009; Mehmet Altan, "Ermeni Yumurtası", *Star*, 24 Nisan 2009.

7 Eyüp Can, "Obama Türkiye'ye Neden Geliyor?", *Hürriyet*, 4 Nisan 2009, "Dünya'nın Gözü Türkiye'de", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 2009.

önemsemiştir.⁸ Her ne kadar Cumhurbaşkanı Gül Erivan ziyareti sonrası Bakü'ye günü birlik bir ziyaret yaparak Ermenistan'la görüşmeler konusunda Azeri tarafını bilgilendirmişse de⁹, bu Azerbaycan'ı ikna etmeye yetmemiş ve tepki en yetkili makamdan, yani Devlet Başkanı İlham Aliyev'den İstanbul'da gerçekleşen Medeniyetler İttifakı toplantısına katılmayarak gelmiştir.¹⁰ Bunu Azerbaycan milletvekillerinin Türkiye'ye yaptıkları ziyaret ve bu ziyaret sırasında gelişmelerden duydukları rahatsızlıkları dile getirmeleri izlemiştir.¹¹ Ekim 2009 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'nin Azerbaycan'dan aldığı doğalgaz fiyatının dünya fiyatlarının üçte biri olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin aldığı doğalgaza zam yapılabileceğini ima etmiştir.¹² 16-17 Nisan 2009 tarihinde Medvedev'in daveti üzerine Moskova'ya giden ve Rusya ile enerji ve ticari konularda bir dizi yeni antlaşmalar imzalayan Aliyev, Türkiye-Ermenistan görüşmeleriyle ilgili olarak, "Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlama hakkımızı kullanacağız" demiştir.¹³ Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan sınırı açıldığı takdirde Karabağ sorununda Ermenistan'ın daha da uzlaşmaz bir tutum sergileyeceğini düşünmektedir. Ermenistan açılımı nedeniyle Azerbaycan'la zedelenen ilişkileri onarmak maksadıyla 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisinde yaptığı konuşmasında Başbakan Erdoğan "İşgal ortadan kalkmadıktan sonra Ermenistan'la kapıların açılması mümkün değil" demişse de, Erdoğan'ın bu açıklamasına rağmen 13 Temmuz 2009 tarihinde Ankara'da imzalanan Nabucco Projesinin imza törenine katılmayan Aliyev, Azeri tarafının tam rahatsızlığının devam ettiğini göstermiştir. Azerbaycan'la yaşanan gerginlik Başbakan Erdoğan'ın Bakü ziyaretinden ve bu ziyaret sırasında verdiği garantilerden yaklaşık beş ay sonra 10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan protokoller ve 14 Ekim 2009 tarihinde Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan futbol maçı sırasında stadyuma getirilen Azerbaycan bayraklarının toplatılması, buna mukabil Azerbaycan'ın 1918 yılında kendilerini Bolşevik-Ermeni çetelerinden kurtaran Kafkas İslam Ordusu şehitlerinin anısına dikilen Türk bayrağının indirilmesi üzerine daha da tırmanmıştır.¹⁴ Bayrak krizi sonrası KEİ Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak için Bakü'ye giden Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun gönül alma çabası da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin eski seviyesine gelmesine imkan vermemiştir.¹⁵ Dolayısıyla, zaten Gürcistan

8 Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), ss.93-126.

9 "Gül Erivan'dan sonra Bakü'de", *Yeni Asya*, 11 Eylül 2008.

10 "Aliyev AKP'yi Çizdi", *Yeniçağ*, 18 Nisan 2009.

11 "Azeri milletvekilleri Türkiye'ye geldi", *Hürriyet*, 12 Ekim 2009.

12 "Azerbaycan'ın karşı atağı: Doğalgaza zam", *Radikal*, 18 Ekim 2009.

13 "Aliyev: Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlayacağız", *Hürriyet*, 27 Nisan 2009.

14 "Bayrak Notasına karşı Bayrak Notası", *Radikal*, 22.10.2009; "Azerbaycan'ı yasakla, PKK'yı sindir", *Hürriyet*, 22.10.2009.

15 "Azerbaycan'ın gönülünü alma gezisi", *Hürriyet*, 22.10.2009.

krizi sonrasında yaşadığı travma, Rusya'nın bölgede neler yapabileceği ve ABD'nin aslında bölgeye ne kadar uzak olduğu düşüncesinden hareketle, Azerbaycan'ın 2008'e kadar izlediği Türkiye-Batı eksenli politikalarında, NATO'ya ve AB'ye girme çabalarında sapma olduğu, Rusya'yla yakınlaşmaya başladığı söylenebilir. Bunların üzerine bir de Türkiye-Ermenistan yakınlaşması ve protokollerin imzalanması süreci başlayınca Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakın, Rusya'ya daha uzak ve temkinli politikasını tersine çevirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶

Türkiye - Ermenistan arasında parafe edilen iki protokolden ilki diplomatik ilişkiler kurulmasına, diğeri de ilişkilerin geliştirilmesine yöneliktir. Söz konusu Protokollerin her iki ülkenin parlamentolarının onayına sunulması, onaylandığı takdirde de diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması kararlaştırılmıştır. Protokollerin içeriğine bakacak olursak; ilk protokolün sınırların tanınmasına ilişkin bölümünde "Türkiye ve Ermenistan, uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları tarafından tanımlanan iki ülke arasında mevcut sınırın tanındığını teyit eder" ifadesi bulunmaktadır. Bu maddede her ne kadar açıkça Kars antlaşması zikredilmemişse de, mevcut metin iki ülke arasındaki sınırı tanımaktadır. İlk protokolda yer alan diğer konular ikili ilişkilerde eşitlik, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, karşılıklı güven duygusu yaratılması, iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuyla uyuşmayacak herhangi bir politika izlemekten kaçınmaları gibi konulara yer vermektedir.¹⁷ İkinci protokolda, protokollerin yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içerisinde sınırların açılması belirtilmektedir. İlişkilerin tarihi boyutu ile ilgili diyalog tesis edilmesi hususu da çok açık bir ifade yoktur. Protokollerde Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve Karabağ ile ilgili hiç bir atıf bulunmamaktadır.

Yaklaşık iki yıl gizli diplomasi yoluyla yürütülen, 6 Eylül 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türkiye-Ermenistan Dünya kupası Avrupa elemeleri grup maçını izlemek üzere Erivan'a gitmesiyle kamuoyunun gündemine giren, futbol diplomasinin ardından ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ziyareti ve TBMM'de yaptığı konuşma sonrası hızlanarak 22/23 Nisan gece yarısı açıklanan yol haritasıyla belli bir düzene oturtulan, 10 Ekim 2009 tarihinde de İsviçre'nin arabuluculuğuyla, ABD, Rusya, AB ve Fransa'nın şahitliğinde Zürih'te imzalanan protokoller sonrası ete kemiğe bürünmeye başlayan Ermenistan açılımı; önce Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi şartını öne sürmesiyle krize dönüşmüş, sonrasında da 12 Ocak 2010 tarihinde Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin açıkladığı gerekçeli kararlar

16 Azerbaycan'ın politikası, bölgedeki dengelerin değişmesi, Rusya'nın bölgedeki politikaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Sedat Laçiner, "Amerika'nın Kafkasya Politikası ve Türkiye", <http://usak.org.tr>, 12.02.2010.

17 Ömer Engin Lütem, "Protokollerin İçeriği, I-II-III", *Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten*, <http://www.avim.org.tr>, 7-8-9 Eylül 2009.

kapama noktasına gelmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre protokoller diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması halinde geçerli olacaktır. Yine karara göre, ilişkilerin tarihsel boyutunu incelemek üzere kurulacak uluslararası komisyon 1915'te yaşananları ele almayacaktır, çünkü soykırım gerçektir ve daha önce Sarkisyan'ın da dile getirdiği gibi tartışmaya açılmayacaktır. O halde protokoller imzalandığı zaman bazı uzmanlar ve gazeteciler tarafından sevinçle karşılanan ve tarihçiler tarafından 1915'in belgelerle tartışılacağı zannedilen bu komisyonun görevi ne olacaktır? Başta Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmak üzere Türkiye Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararını kabul edilemez bulmuştur.¹⁸ Sarkisyan'ı bu şekilde davranmaya iten en önemli neden diasporayla ilişkilerini onarmak isteğidir. Ayrıca, protokolleri bu haliyle kabul etmeyeceğini bildiği Türkiye'yi baskı altına almak ve güç duruma düşürmek için Erivan'ın yapmış olduğu bir manevradır.

2015 yaklaşırken

2009'da İsviçre'nin Zürih kentinde iki ülke arasında imzalanan Protokollerle sınırların karşılıklı olarak tanınması ve ilişkilerin normalleştirilip geliştirilmesi öngörülmüştü, ancak beklenen olmamıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2015 yılında soykırım iddialarının 100. yıldönümü nedeniyle konunun bütün dünyada alevlendirileceğini dikkate alarak, olası tatsız gelişmeleri engellemeye çalışmış, bir taraftan Azerbaycan, diğer taraftan Ermenilerin içerisindeki aşırı milliyetçiler ve diaspora bu yakınlaşmadan rahatsızlık duymuştur.

Şimdi Ermenistan'ın 2015'te yapacağı 100. yıl atağı bekleniyor. Ermeniler dışı dönük bir hazırlık içerisinde seslerini tüm dünyaya duyurmaya çalışıyorlar, hatta sözde soykırım iddiasını bütün dünyaya kabul ettirdikten sonra konuyu Lahey Adalet Divanı'na taşıyacakları öne sürülüyor.¹⁹ Acaba Ermenilerin 100. yıl planına karşı Türkiye'nin hazırlığı nedir? Ne tür bir stratejiye sahip?

Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre protokoller diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması halinde geçerli olacaktır. Yine karara göre, ilişkilerin tarihsel boyutunu incelemek üzere kurulacak uluslararası komisyon 1915'te yaşananları ele almayacaktır, çünkü soykırım gerçektir ve daha önce Sarkisyan'ın da dile getirdiği gibi tartışmaya açılmayacaktır.

18 T.C.Dış İşleri Bakanlığı, Bakanlık Açıklamaları: No: 14, 18 Ocak 2010, *Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekeçeli Kararı* Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekeceli-karari-hk_.tr.mfa Erişim Tarihi: 26 Mart 2014)

19 Mehmet Çetingöleç, "2015 İçin Ne Yapıyoruz?", *Takvim*, 26 Temmuz 2013.

Tarihi olaylarda psikolojik travmanın kolay atlatılmadığını tespit eden Ankara, sürecin psikolojik engele takıldığı görüşünden hareketle travmaları aşmak için atılacak adımları masaya yatırmış ve Ermenilere karşı açılımların devam etmesini kararlaştırarak Ermenilerin faaliyetlerine aktif katılım kararı almıştır. Bu amaçla diaspora ile temasların sıklaştırılması, özellikle Amerika'daki Ermeni lobisi ile temas kurulması, Ermeni diasporasının verdiği davetlere de katılım sağlanması kararı Aralık 2011'deki MGK'da alınmıştır.²⁰ Ayrıca Türkiye, sözde soykırım tasarılarını kabul eden ülkelere uyguladığı siyasi boykot kararını da askıya alarak bu çerçevede Arjantin Cumhurbaşkanı Cristina Fernandez'ı davet etmiştir.²¹

Karşılıklı olarak devletlerin attıkları adımların dışında ilişkilerin barışçıl yollarla çözülmesine ilişkin sivil toplum kuruluşları önemli rol oynamaktadırlar. Temmuz 2010'da Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT) ile Avrasya Ortaklık Fonu'nun "Ermenistan-Türkiye Yakınlaşmasında İkinci ve Üçüncü Günler" projesi kapsamında İstanbul'da düzenlenen toplantıda, "Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşma sürecinde yaşanan tikanıklık nasıl aşılabilir?" sorusuna yanıt aranmıştır.²² "Ani Diyalog" adı altında Türk ve Ermeni STK'lar birçok proje başlatmışlardır.²³ İlk kez 2010'da MEB tarafından Ermeni okulları için Ermenice kitap hazırlanmış ve bunlar ücretsiz olarak verilmiştir.²⁴ 2010 yılında ikili ilişkileri düzeltmeye yönelik diğer önemli bir adım da ibadete açılan Akdamar Kilisesinde gerçekleştirilen ayindir. 2011, 2012 ve son olarak 2013 yılında dördüncü kez düzenlenen ayin, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi Patrikvekili Başpiskopos Aram Ateşyan'ın başkanlığında gerçekleşmiş, söz konusu ayinde 100 yıl aradan sonra bir ilk yaşanarak, Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan 6 kişi Van Gölü'nün suyuyla vaftiz edilmiştir.²⁵ Ayrıca, Ermeni cemaatinin Ortadoğu'daki en büyük kilisesi olan ve geçmişte metropolitlik olarak kullanılan Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesi, 2.5 yıl süren onarım ve restorasyon çalışmasının ardından 32 yıl sonra 2012'de ibadete açılmıştır.²⁶ 2013'de ünlü yazarımız Yaşar Kemal'e Ermenistan Kültür Bakanlığı tarafından Ermeni kültürel mirasına gösterdiği saygıdan dolayı Krikor Naregatsi nişanı verilmiştir.²⁷ Gerek STK'lar, gerekse Hükümetler nezdinde karşılıklı atılan bu adımlardan anlaşılan, her ne kadar Protokoller onaylanmamış olsa da ilişkileri normalleştirme konusundaki çabalar devam etmektedir.

20 Duygu Güvenç, "Yahudi Açılımından sonra Ermeni açılımı", *Sabah*, 7 Şubat 2011.

21 "Arjantin Cumhurbaşkanı Türkiye'de", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 2011.

22 Özgür Ulusoy, "Ermenistan'la Sıfır İlerleme", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 2010.

23 Yıldız Devci Bozkuş, "Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, Sayı 39, ss.39-52.

24 "MEB'den Bedava Ermenice Kitap", *Bugün*, 19 Eylül 2010.

25 "Akdamar Kilisesi'nde Ayin", *Milliyet*, 9 Eylül 2013.

26 "Top atışıyla yıkılan çan 97 yıl sonra yine çaldı", *Milliyet*, 5 Kasım 2012.

27 Gülden Öktem, "Yaşar Kemal'e Kültür Nişanı", *Milliyet*, 05.09.2013.

SONUÇ

2015'e bir yıldan daha az bir zaman kalmışken Türkiye'nin yaptığı hazırlıklar arasında Ermeni terör örgütü ASALA tarafından 1973-1984 yılları arasında şehit edilen 34 Türk diplomatın anısına İzmir Bayraklı'da bir anıt inşa edilmesi, Ermeniler tarafından 1. Dünya Savaşı'nda katledilen Türkler anısına İstanbul ve Ankara'da iki anıtın yapılması, yurt dışından gelen doktora ve yüksek lisans öğrencileri ile tur rehberlerinin 1915 olayları konusunda bilgilendirilmesi ve Osmanlı döneminde değişik etnik grupların barış ve huzur içinde yaşadığını göstermek için "Osmanlı Milletler Müzesinin" kurulması bulunmaktadır.²⁸ Oysa ki tüm bunlar daha çok içe dönük çalışmalardır. Bu çalışmaların dünya kamuoyuna yönelik girişimler de içermesi gerekmektedir. Ancak uluslararası kamuoyunun bu konuda, değiştirilmesi çok güç bir şekilde şartlanmış olduğu göz ardı edilemez. Dünya Türk tezlerine karşı iyice sağırlaşmadan Türkiye'nin elindeki belgelerle dışa dönük atağa kalkması; uluslararası konferanslar, toplantılar, ilanlar, filmlerle ortaya çıkması, tarihçileri şimdiden aktif bir şekilde sahaya sürmesi, hem devletin hem de sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katıldığı kapsamlı bir kamu diplomasisi atılımı gerçekleştirilmesi gerekmektedir.²⁹

2015'e yönelik nasıl bir strateji izlendiğine ilişkin Dışişleri Bakanı Davutoğlu özellikle çift yönlü bir hazırlık içerisinde olduklarını belirtmiştir. Davutoğlu ilkinin Kafkasya ayağını tekrar harekete geçirmeye çalışmak, ikincisinin ise diasporayla yeni bir iletişim kurmak olduğunu belirtmiştir.

2015'e yönelik nasıl bir strateji izlendiğine ilişkin Dışişleri Bakanı Davutoğlu özellikle çift yönlü bir hazırlık içerisinde olduklarını belirtmiştir. Davutoğlu ilkinin Kafkasya ayağını tekrar harekete geçirmeye çalışmak, ikincisinin ise diasporayla yeni bir iletişim kurmak olduğunu belirtmiştir. Davutoğlu, "1915'te hiç bir şey olmamış diyen bir Dışişleri Bakanı değilim. 'Adil Hafıza' kavramı etrafında yeni bir dil geliştirmemiz lazım. Adil hafızadan kasıt Ermenilerin acısını dinleme, anlama, hissetme tavrıdır" demektedir.³⁰

Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesi çabası elbette ki kolay bir süreç değildir, ancak Ermenistan açılımı konusunda Türkiye'nin Azerbaycan'ın ikna edilmesi, Azeri yönetimine ve kamuoyuna yönelik kamu diplomasisi faaliyeti yürütülmesi gibi süreçleri işletmede zayıf kaldığı öne sürülebilir. Ermenistan'la yürütülen görüşmeler de böyle bir eksikliğin gölgesinde başlatılmış ve kapalı kapılar ardında sürdürülmüştür. Oysaki Azerbaycan faktörünün göz önüne

28 Mehmet Çetingüleç, "2015 İÇİN NE YAPIYORUZ?", *Takvim*, 26.07.2013

29 Mehmet Y.Yılmaz, "Ermenilerin Niyeti Tartışmak Değil", *Hürriyet*, 26.10.2006.

30 Ali Bayramoğlu, "Karşılarında 1915'te hiçbir şey olmamış diyen bir Dışişleri Bakanı Yok", *Yeni Şafak*, 7 Temmuz 2012.

alınmadığı algısının oluşması, Ermeni açılımının kamu diplomasisi ayağını zayıflatmıştır.

Protokoller Karabağ sorununun çözümüne yönelik AGİT bünyesinde kurulan Minsk Grubu'nun Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri toprakları ile ilgili yürütülen müzakerelerde herhangi bir ilerleme kaydetmeden imzalanmıştır. Türkiye'nin "Azerbaycan'ın kabul etmediği çözümü biz de kabul etmeyiz, Ermeniler işgal ettikleri topraklardan çekilmedikçe protokolleri onaylamayız" yönündeki³¹ beyanları protokolleri izleyen süreçte ifade edilse de Azerbaycan'la ilişkilerin gerilmesinin önüne geçilememiştir. Azerbaycan kamuoyuna yönelik daha önce verilmiş olan teminatlar, protokollerin imzalanması ile çelişen süreçler olarak algılanmıştır.; Nitekim benzer bir çelişki algısı protokollerin imzasından önce Dağlık Karabağ konusunda bahsedilmemesi, ancak protokoller imzalandıktan sonra öne sürülmüş olması sonucu Ermenistan, AB ve ABD karşısında Türkiye'nin konumunun zayıfladığı yönündeki eleştirilerde görülebilir. Türkiye'nin Kafkasya'da bölgesel ve dikkate alınan bir aktör olması için öncelikle dış politikasında güvenilir, sürekli ve istikrarlı bir çizgi izlemesi ve değişimi ya da açılımı iyi yönetebilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin yanlış anlaşmalara izin vermemesi ve politikasının sürekliliğine vurgu yapması kaçınılmazdır. Azerbaycan'a Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan sınırı açılmayacak denirken aynı zamanda Ermenistan'a önkoşulsuz sınırların açılmasının tartışılabileceği söyleniyorsa, ilgili taraflarda bir güvensizlik doğabilecektir.

Dağlık Karabağ konusunda 1994 yılından bu yana önemli bir aşama kaydedilememiştir, Ermenistan ve Azerbaycan'da yönetimin değişmiş olması, Aliyev ve Sarkisyan arasında sadece bir sene içerisinde sekiz görüşme yapılmış olması da sorunun çözümüne yönelik önemli bir ilerleme sağlanmasına yetmemiştir. Dolayısıyla Dağlık Karabağ kısa vadede çözümü olan bir sorun olmadığı gibi çözüm sürecine Ermenistan, Azerbaycan dışında pek çok ülkenin de dahil olması çözüm sürecini etkilemektedir. Örneğin Dağlık Karabağ Sorununun hem büyük ölçüde destekçisi hem de çözümünde kilit ülke ve Minsk Grubu eş başkanlarından biri olan Rusya; konuya ilişkin özellikle son dönemde daha aktif ve yapıcı bir siyaset izlerken, bu çerçevede Ermeni ve Azeri liderleri bir araya getirirken, hatta önceki yıllarda izlediği politikanın tersi yönde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecine de sıcak bakarken,³² Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerinin normalleşmesi için Karabağ şartını öne sürmesine karşı çıkmaktadır. Nitekim Putin konuya ilişkin tavrını Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2010 tarihinde yaptığı Moskova ziyareti sonrasında

31 Çağrı Erhan, "Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Son Durum", *Türkiye*, 02.02.2010.

32 Rusya'nın Türkiye ile kurulacak ilişkiler neticesinde Ermenistan'ı Batı'ya kaptırmak gibi bir kaygısı artık kalmamıştır, zira bağımsızlıktan günümüze kadar izlemiş olduğu politikalar neticesinde Rusya bir nevi Ermenistan'ın tapusunu elinde bulundurur konuma gelmiştir. Ermenistan ekonomisi, ticareti, enerji kaynakları Rusların elindedir. Ermenistan sınırlarını Rus askerleri korumaktadır. Dolayısıyla Ermenistan-Rusya ilişkilerinin yakın zamanda zayıflaması, Ermenistan'ın Batı'ya yaklaşması mümkün gözükmemektedir. Ermenistan'ı kaybetme korkusu olmayan Rusya, Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının sonucunda Azerbaycan'ı kendi tarafına çekmek gibi de bir kazancı olacaktır.

“Hem Karabağ hem de Ermenistan-Türkiye meseleleri oldukça komplikedir. Tüm meselelerin aynı sepete konması doğru değildir” diyerek Karabağ sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin birbirine bağlanmaması gerektiğini vurgulamıştır.³³

Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılmasının Türkiye'ye bölgede önemli faydalar getireceği, bölgedeki açmazlarından birinin çözüleceği, Ermenistan'ın bölgedeki izolasyonu ve Rusya'ya bağımlılığının sona ereceği, ayrıca sınırların açılmasının, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunun çözümlmesine de yardımcı olacağı ifade edilmektedir.³⁴ Türkiye sınırlarını 1993 yılında Ermenistan Dağlık Karabağ bölgesini işgal ettiği için kapatmıştır. Sınırı kapatmaya neden olan durum ortadan kalkmadan sınırın açılması Türkiye'nin kendisiyle çelişmesi anlamına gelecektir. Azerbaycan ekonomik ve siyasi açıdan Türkiye için son derece önemlidir. Özellikle enerji alanında geliştirilen BTC petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı riske atılmayacak kadar değerlidir. 2008 yılında Türkiye kısmının temeli atılan ve “Demirden İpekyolu” olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin de Türkiye'ye önemli ekonomik ve stratejik getirileri olacaktır. Kısacası, Ermenistan'ın ekonomik durumu dikkate alındığında kara sınırının açılmasından Türkiye'nin anlamlı bir ekonomik çıkarı olmayacağı gibi bunun Azerbaycan ile olan ilişkilerin bozulmasından kaynaklanabilecek maliyeti çok pahalı olacaktır.³⁵

Diğer taraftan Ermenistan'la sınır kapısının açılması, Ermeni halkı ile iletişimin yaygınlaşması, diplomatik ilişkilerin kurulması, bölgede bulunan diğer iki devletle olduğu gibi Ermenistan'la da ilişkilerin geliştirilmesi elbette ki arzu edilen durumdur. Denize çıkışı olmayan, sınırları tamamen kara ile çevrili olan Ermenistan, Avrupa ile bağlantısını ancak Türkiye üzerinden sağlayabilecektir. Diğer bir deyişle, Ermenistan'ın, ekonomik sıkıntılarının çözümünde ve Batıya açılmasında tek etkili yol Türkiye ile yakınlaşmasından geçmektedir. Bu Ermenistan için en güvenli, ucuz ve en kısa çıkış kapısıdır. Ancak tüm bunları gerçekleştirebilmek için Erivan'ın uzun vadeli stratejilerini gözden geçirmesi ve uzlaşma penceresini açması gerekmektedir. Her şeyi sadece Türkiye'den bekleyerek sonuç almaya çalışmak imkânsızdır.³⁶ Türkiye, Ermenistan ile olan normalleşmeyi Dağlık Karabağ sorununun çözümüne endekslemiştir. Ancak görünen bu sorunun çözümünün yakın bir gelecekte gerçekleşmeyeceği yönündedir. Siyasi ve diplomatik maharet, Azerbaycan ile Türkiye arasında var olan özel ilişkileri sarsmadan Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesidir.

33 Nagehan Alçı, “Erdoğan-Putin Görüşmesindeki Kilit Başlık”, *Akşam*, 14 Ocak 2010.

34 Bu görüşü savunanlar hakkında bkz.; Cengiz Çandar, “Normalleşme Yolunda Anormal Durumlar”, *Radikal*, 6 Mart 2010; Soli Özel, “Ankara-Bakü-Erivan”, *Haber Türk*, 15 Nisan 2009.

35 Sedat Laçiner, “Türkiye ve Ermenistan arasındaki Protokollerin Analizi”, *USAK Stratejik Gündem*, 1. 9.2009.

36 Mehmet Ali Birand, “Ermenistan Dayatarak Başarılı Olamaz”, *Posta*, 23.06.2005

KAYNAKÇA

- “Akdamar Kilisesi’nde Ayin”, *Milliyet*, 9 Eylül 2013.
- Alçı, Nagehan “Erdoğan-Putin Görüşmesindeki Kilit Başlık”, *Akşam*, 14 Ocak 2010.
- “Aliyev AKP’yi Çizdi”, *Yeniçağ*, 18 Nisan 2009.
- “Aliyev: Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlayacağız”, *Hürriyet*, 27 Nisan 2009.
- “Arjantin Cumhurbaşkanı Türkiye’de”, *Cumhuriyet*, 20 Ocak 2011.
- “Azeri milletvekilleri Türkiye’ye geldi”, *Hürriyet*, 12 Ekim 2009.
- “Azerbaycan’ın karşı atağı: Doğalgaza zam”, *Radikal*, 18 Ekim 2009.
- “Azerbaycan’ın gönlünü alma gezisi”, *Hürriyet*, 22.10.2009.
- “Aydınlardan Kampanya: Ermenilerden Özür Diliyorum”, *Radikal*, 4 Aralık 2008.
- Başlamış, Cenk “Ermenistan’ın Şifreleri”, *Milliyet*, 6 Eylül 2009.
- “Bayrak Notasına karşı Bayrak Notası”, *Radikal*, 22.10.2009; “Azerbaycan’ı yasakla, PKK’yı sindir”, *Hürriyet*, 22.10.2009.
- Bayramoğlu, Ali. “Karşılarında 1915’te hiçbir şey olmamış diyen bir Dışişleri Bakanı Yok”, *Yeni Şafak*, 7 Temmuz 2012.
- Birand, Mehmet Ali “Ermenistan Dayatarak Başarılı Olamaz”, *Posta*, 23.06.2005
- Bozkuş, Yıldız Deveci “Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, Sayı 39, ss.39-52.
- Can, Eyüp “Obama Türkiye’ye Neden Geliyor?”, *Hürriyet*, 4 Nisan 2009, “Dünya’nın Gözü Türkiye’de”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 2009.
- Çandar, Cengiz “Normalleşme Yolunda Anormal Durumlar”, *Radikal*, 6 Mart 2010;

- Çelikpala, Mitat “Türkiye ve Kafkasya: reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), ss.93-126.
- Çetingüleç, Mehmet “ 2015 İçin Ne Yapıyoruz?”, *Takvim*, 26 Temmuz 2013.
- Erhan, Çağrı “Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Son Durum”, *Türkiye*, 02.02.2010.
- “Gül Erivan’dan sonra Bakü’de”, *Yeni Asya*, 11 Eylül 2008.
- Güvenç, Duygu “Yahudi Açılımından sonra Ermeni açılımı”, *Sabah*, 7 Şubat 2011.
- Kantarıcı, Şenol Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Önce “Peynir Diplomasisi” sonra “Futbol Diplomasisi”, <http://www.turksam.org/tr/a1446.html>
- Laçiner, Sedat “Amerika’nın Kafkasya Politikası ve Türkiye”, <http://usak.org.tr>, 12.02.2010.
- Laçiner, Sedat “Türkiye ve Ermenistan arasındaki Protokollerin Analizi”, *USAK Stratejik Gündem*, 1 Eylül 2009.
- Lütem, Ömer Engin “Protokollerin İçeriği, I-II-III”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten*, <http://www.avim.org.tr>, 7-8-9 Eylül 2009.
- “MEB’den Bedava Ermenice Kitap”, *Bugün*, 19 Eylül 2010.
- Öktem, Gülden “Yaşar Kemal’e Kültür Nişanı”, *Milliyet*, 05.09.2013.
- Özel, Soli “Ankara-Bakü-Erivan”, *Haber Türk*, 15 Nisan 2009.
- “Ruslar Ermenistan’a yerleşti”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 2010.
- “Sarkisyan’a Kutlama”, *Milliyet*, 28 Nisan 2008.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Bakanlık Açıklamaları: No: 14, 18 Ocak 2010, *Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı* Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokolleri-ne-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 26 Mart 2014)
- Tınç, Ferai “Yol Haritası Günü Kurtardı Ama”, *Hürriyet*, 24 Nisan 2009; Mehmet Altan, “Ermeni Yumurtası”, *Star*, 24 Nisan 2009.

“Top atışıyla yıkılan çan 97 yıl sonra yine çaldı”, *Milliyet*, 5 Kasım 2012.

Ulusoy, Özgür “Ermenistan’la Sıfır İlerleme”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 2010.

Yılmaz, Mehmet Y. “Ermenilerin Niyeti Tartışmak Değil”, *Hürriyet*, 26.10.2006.